

SZOKOLAY DOMOKOS

Identitásunk „freskótöredéke”

Emlékezés Esterházy Jánosra (1901–1957)

1949. április 20-án, Csap állomáson az Ukrán SzSZK Kárpátaljai terület Államvédelmi Minisztériuma Főosztályának megbízottja, Fornicsov Vaszilij alezredes átadta Esterházy Jánost a Csehszlovák Köztársaság Belügyminisztériuma által megbízott Zdeněk Lukaš tanácsosnak és Mudra Vladimír komisszárnak. A súlyos betegségében legyengült – de lelkiekben erős – Esterházy ekkor már közel negyedik éve volt a szovjetek foglya. Kiszolgáltatása előtt az Északi Vasúti Javító Munkatáborban tartották fogva.

1945 júniusában történt letartóztatása után a csehszlovákok átadták a szovjet hatóságoknak, akik elhurcolták, és végül – egyéves tortúra után – Moszkvában, 1946 júniusában 10 évi kényszermunkára ítélte őt a Szovjetunió belügyminisztere mellett működő Különleges Tanács. Esterházyt és társait 1945-ben szovjetellenes tevékenységgel vádolták, és a szovjet Büntetőtörvénykönyv hírhedt 58. §-a alapján tartóztatták le őket. A koholt vádak között ekkor már megjelent a csehszlovák állam ellen irányuló tevékenység motívuma is, azonban a szovjethatalom alapvetően a saját sérelmére vette a neki felrótt „bűnököt” (a kommunista mozgalommal szembeni fellépés, a háború támogatása, szovjetellenes diverzáns tevékenység szervezése egyaránt fellelhető volt a vádpontok között).

Időközben, 1947. szeptember 16-án a Pozsonyi Szlovák Nemzeti Bíróság távollétében kötél általi halálra ítélte őt, majd kiadatását kérték a Szovjetuniótól, hogy végrehajthassák rajta a kivégzést. Az egyenesen hamis, vagy éppen máig sem bizonyítható vádpontok sorozatának lényege az volt, hogy rábizonyítsák a Csehszlovákia-ellenes „ötödik hadoszlop” – a kollektív bűnösséggel megbélyegzett magyarság – vezérének szerepét. Miután Esterházyt visszaszállították Csehszlovákiába, a Mária húga és ügyvéd barátai által benyújtott kegyelmi kérvénynek köszönhetően Klement Gottwald csehszlovák elnök életfogytiglanra változtatta a halálos ítéletet. Kísérlet történt megszöktetésének előkészítésére is, de önmaga utasította el a lehetőséget – mondván, hogy nem követett el bűnt, nincs oka arra, hogy megszökjön.

Az 1949-es átadás jelenetét talán azért is lehet szimbolikusan kiemelni, mert az életfogytiglani börtönt jelentő „kegyelem” következtében Esterházy János összesen 12 évnyi raboskodás után, 1957-ben hunyt el a csehországi Mírovban. Többet töltött így rabságban, mint amennyire eredetileg ítélték őt a szovjetek (hozzátéve, nem tudni, hogy leromlott egészségi állapota miatt a lágerben vajon meddig maradt volna életben). Mindez nemcsak Esterházy személyes sorsának a tragédiája, hanem a csehszlovák–magyar szembenállás szomorú eseménye is.

Különösképpen azért, mert az 1901-ben, Nyitraújlakon született Esterházy egy ízig-vérig közép-európai ember is volt. Apja fiatalon, 39 évesen hunyt el, édesanyja a lengyel grófi családból származó Tarnowska Erzsébet volt, kiterjedt magyar és lengyel rokonsággal rendelkezett, azonban arisztokrata származásából fölényt nem kovácsolt, a grófi megszólítást sem szerette.

Trianon után nem hagyta el szülőföldjét, élete során következetesen védte a csehszlovákiai magyarság jogait – sőt, a magyar politikusok közül talán a legmegértőbbnek mutatkozott a szlovákság ügye iránt is. 1932-ben lett az Országos Keresztény Szocialista Párt vezetője és a Csehszlovák Köztársasági Magyar Népszövetségi Liga elnöke, 1935-ben Kassán választották képviselővé. A magyarság érdekképviselőként a pártok feletti összefogás erejében bízott, 1936-ban sikerült pártját egyesítenie a Magyar Nemzeti Párttal, s az így létrejövő Egységes Magyar Párt ügyvezető elnöke lett. Ekkor Eduard Beneš csehszlovák elnök kormányzati pozíciót is kínált neki, de Esterházy János addig nem tartotta elfogadhatónak az ajánlatot, amíg a kormány nem változtat érdemben a kisebbségekkel való bánásmódon és a magyarellenes politikán.

A magyar kisebbség védelme iránti elkötelezettségét jól szemlélteti, hogy az 1938-as első bécsi döntés után – amikor Kassa és a Felvidék egy része visszakerült Magyarországhoz –, Esterházy úgy döntött, hogy az immár önállósult Szlovákiában képviseli tovább a határ túloldalán maradt magyarok érdekeit. Ugyanakkor – a kisebbségi jogok kölcsönös tiszteletben tartása jegyében – a magyar kormányzatnál is rendszerint közbenjárt a magyarországi szlovákság védelme érdekében. Tiszteletben tartotta a szlovákság autonóm törekvéseit, a közép-európai nemzetek között a kölcsönös megértés és együttműködés útjait kereste, bízott egy magyar–szlovák megegyezés lehetőségében.

A magyarországi politikusokkal rendszeresen tartott kapcsolatai miatt csehszlovák részről számos támadás érte őt, pedig viszonyát – így például Teleki Pállal vagy Bethlen Istvánnal – nyíltan kezelte, mégsem a közvetítés lehetőségét látták szerepében.

A második világháború kitörése után részt vett a lengyel menekülők segítésében és lengyel értékek Magyarországon való elhelyezésében. Az őt ért vádakkal szemben sosem szegődött a nemzetiszocializmus szolgálatába. Mint ahogy kiváló monográfusa, Molnár Imre kiemeli egy rendkívül kifejező mondatát: „a mi jelünk a kereszt, nem pedig a horogkereszt”. Erről akkor is tanúságot tett, amikor 1942-ben, mint a szlovák parlament tagja, nem szavazta meg a zsidók deportálásáról szóló 68-as törvényt. 1944. március 19. után tiltakozott Magyarország német megszállása ellen, és felvette a kapcsolatot Svájc pozsonyi diplomáciai képviselőjével, segítségükkel pedig memorandumot juttatott el a szövetséges hatalmakhoz. Szemben állt a nyilas kormánnyal, pártját sem állította szolgálatukba – mind a nyilas, mind pedig a német hatóságok üldöztetését elszenvedte.

Bujdosása után, a háború végeztével visszatért Pozsonyba, ahol magyar értelmiségiekkel együtt nemzetének ismét kisebbségi létbe került tagjaiért szeretett volna küzdeni. Védelmet kért számukra a fellángoló üldöztetéssel és gyűlölethullámmal szemben. Azonban ekkor már a Vörös Hadsereg, a Szovjetunió és az általa mozgatott kommunista pártok igyekeztek birtokukba venni az elfoglalt kis országokat. 1945 nyarán pedig megkezdődött Esterházy tizenkét évig tartó kálváriája – melynek első mozzanatát a „szovjetellenesség” vádja jelentette. Ezért sorsa sem csupán csehszlovák–magyar vonatkozásban értelmezhető, hanem a szovjet érdekszférába került közép-európai lét jelképe is.

*

Milan Kundera *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* (1984) című esszéjében hívta fel a figyelmet arra, hogy a második világháborúval a Szovjetunió érdekszférájába került közép-európai kis nemzetek számára milyen feszítő ellentmondást jelentett az, hogy kultúrájukban nyugaton, politikailag viszont keleten helyezkedtek el. Éppen ezért az 1945 után kifejtett ellenállásuknak és szabadságküz-

delmeiknek értelme nem is lehetett más, mint „az identitás védelme; vagy más szóval: nyugatosságuk védelme”.

Azonban ez a „nyugatosság” Kundera szerint leginkább az 1918 és 1938 között szerzett tapasztalatokat és emlékeket jelentette, annak nem volt köze az 1945 utáni nyugati identitáshoz, vagy ahogy ő fogalmaz: identitásvesztéshez. Hozzá lehetne tenni azt is, hogy mindez összekapcsolódott a közép-európaiak első világháború után megélt „független” időszakával. Még akkor is, ha Magyarország esetében ez a függetlenség Trianon nemzeti tragédiájával kapcsolódott egybe, a térség számára pedig egyaránt tragikusan végződött a második világháborúval. Még akkor is, ha ez a függetlenség sosem volt teljes: az egymással is szembenálló kis nemzetek és az élükön álló kormányok számára szűkös és a nagyhatalmak által behatárolt volt, fogságban tartották a háborút lezáró békeszerződések igazságtalanságai, a nemzetiségi elmentések és gazdasági érdekek egyaránt. Valószínűleg nem is a korszak hibái és bűnei között kellene keresni azt, amit a kis nemzetek meg akartak védelmezni – sokkal inkább valamit, amit akkor nagyobb biztonságban éreztek, mint 1945 után. Ha nem is többet: *a remény lehetőségét.*

Nem valósult meg a több korabeli gondolkodó által is vizionált nemzetek Európájának „miniatűr modellje” (Németh László „tejtéstvérisége”) – ahogy Kundera szinte képletté egyszerűsítette: maximális változatosság – minimális területen. Helyette egyetlen kérdés maradt: Közép-Európa „hogyan is szabadulhatott volna a borzalomtól, amelyet az az orosz nép keltett benne, amely vele szemben az ellentétes szabályra épült: a minimális változatosság – a maximális területen”. Ez volt az a „minimális változatosság” és *vakfehérség*, amely nemcsak a kommunista diktatúrában nyilvánult meg, hanem a légereket körülvevő, hóval borított pusztaság képében, az elme-gyógyintézetekké vagy más intézményekké átalakított főúri kastélyok fehérre meszelt falfelületeiben. A fehér felületek alatt elfedve pedig nemcsak a nemzeti, hanem a közép-európai identitásunk emlékei és freskói várták felszabadulásukat. Esterházy János sorsa nem csupán magyar, hanem közép-európai sors, olyan portré, amelyről az emlékezés által tisztíthatók le a vonásait eltakaró mérszrétegek.